

Wiesław Mossakowski

Z badań nad prawem azylu w starożytności chrześcijańskiej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 39/1-2, 199-204

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WIESŁAW MOSSAKOWSKI

Z BADAŃ NAD PRAWEM AZYLU
W STAROŻYTNOSCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

W nauce prawa rzymskiego nie poświęcono zbyt wiele uwagi szczegółowej problematyce prawnej instytucji azylu świątynnego w Rzymie w okresie chrześcijańskim. Prezentowany komunikat jest z założenia krótkim wprowadzeniem do zagadnienia badawczego prawa azylu (*ius asyli*)¹, stanowiąc jedynie próbę przeglądu analizowanej materii.

Przed wszystkim wyjaśnienia domaga się pojęcie azylu (*asylum*)². Najstarsze przekazy źródłowe o azylu są na ogół mało precyzyjne, zaś późniejsze źródła prawne nie dają dokładnego wyobrażenia o początkach funkcjonowania tej instytucji w Rzymie. W dodatku wobec narosłej praktyki, licząc aż do czasów współczesnych, następuje daleko idące, jak mi się zdaje, mieszanie pojęć formalnych i ewolucyjna pojęcia *asylum*.

I tak, można wstępnie wyróżnić następujące znaczenia *asylum*³:

- 1) schronienie, miejsce bezpiecznego pobytu,
- 2) miejsce poświęcone bóstwom (Bogu) lub miejsce łączone z wyobrażeniem hierofanicznym (np.: świątynia, święty gaj, cmentarz, najbliższy krąg związany z przedmiotem kultu – kolumna, wizerunek kultowy), w którym przebywający przestępca uzyskiwał darowanie kary lub odstąpienie od ścigania karnego, podjętego przez funkcjonariusza państwowego lub osobę prywatną,
- 3) prawo podmiotowe do korzystania z azylu przez przestępcę,

¹ H. K u l b a t, *Azyl kościelny. Studium prawno-historyczne*, Łomża 1938, s. 9–31; L. W e n g e r, *Asylrecht, Reallexikon für Antike und Christentum. Hrsg. Th. Klau sen er*, Stuttgart 1950, I, s. 840 i n.; L. W i n o w s k i, *Azyl w prawodawstwie kościelnym*, Encyklopedia katolicka, Lublin 1973, I, s. 1222 i n. Azyl był również przedmiotem opracowań w ramach monografii: Th. M o m m s e n, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 458–462; W. R e i n, *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian*, Leipzig 1844, neudruck: Aalen 1962, s. 555 i 896. Podane opracowania są jednak pobieżne i nie uwzględniają podziałów historycznoprawnych, nie określają także funkcji prawa azylu w poszczególnych etapach rozwoju.

² *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. P l e z i, t. 1: A–C, Warszawa 1959, s.v. *asylum*, s. 295; *Słownik grecko-polski*, pod red. Z. A b r a m o w i c z ó w n y, t. 1: Alfa – Delta, Warszawa 1958, s.v. *Asyilia*, s. 356; S t e n g e l, RE, Stuttgart, t. 2, 1896, s.v. *Asylon*, szp. 1881–1886.

³ *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 1, A–Ble, Warszawa 1968, s.v. *Azyl*, s. 527–528; *Mala encyklopedia prawa*, Warszawa 1959, s.v. *Azyl*, s. 32; *Słownik języka polskiego*, t. 1, A–K, Warszawa 1978, s. 106–107.

4) publicznoprawny nakaz udzielenia ochrony uciekającemu się do azylu, jeśli ów znalazł się w miejscu poświęconym bóstwu z zamiarem skorzystania z azylu.

Można więc mówić nie tyle o azylu, lecz o prawie azylu i prawie do azylu. Zamierzam skupić się na problematyce prawa azylu w państwie rzymskim w okresie panowania cesarzy chrześcijańskich. A zatem, w okresie rozpoczynającym się od wydania edyktu mediolańskiego w roku 313, albo przynajmniej od uznania chrześcijaństwa za religię państwową (edykt wydany przez cesarza Teodozjusza I w Tessalonikach w dniu 28 lutego 380 r.⁴ aż do końca panowania cesarza Justyniana, to jest do 565 r. Problematyka badawcza wymaga również przeanalizowania przekazów z okresu bizantyjskiego.

Instytucja azylu była prawdopodobnie znana całemu światu antycznemu rejonu Morza Śródziemnego⁵. Dowody na jego istnienie przytaczają materiały źródłowe o prawach obszaru Międzyrzecza, Egiptu, Syrii, Palestyny, Grecji oraz Rzymu. Rozmiary tego zjawiska oraz jego znaczenie historyczne są dostateczną motywacją do zajęcia się problematyką azylu w starożytności.

Odrębnym i z natury rzeczy frapującym tematem jest ewolucja pojęć prawnych oraz rozwój społecznych funkcji azylu. Genezy azylu można doszukiwać się w pierwotnych wyobrażeniach o magicznym kręgu, jako zamkniętym obszarze, chroniącym człowieka przed niektórymi siłami, albo należącym do domeny bóstw opiekuńczych⁶.

Później, w związku z powstaniem rozbudowanego i bogatego kultu ściśle związanego z miejscową społecznością oraz z państwem, rolę *asylum* spełniały świątynie. Można przypuścić, że momentem przełomowym dla instytucji azylu w Rzymie było zaprowadzenie kultu cesarzy, poczynając od kultu Juliusza Cezara⁷. Taka praktyka, nie dość, że się przyjęła, to jeszcze doprowadziła do tego, że przedmiotem cezariańskiej hierofanii zostały statuy i wizerunki cesarzy⁸. Wydaje się mi, że kult cesarzy, których świątynie zostały zbudowane w Rzymie, zawdzięcza popularność ustawianym w całym cesarstwie kolumnom i wizerunkom cesarzy. W tych warunkach prawo azylu zyskiwało, praktycznie ujmując, nową cechę – popularność i dostępność.

Po wprowadzeniu chrześcijaństwa jako religii państwowej w 380 r., miejsca kultu chrześcijańskiego nabrały znaczenia przez uzyskanie ochrony i prestiżu, co najmniej

⁴ C.Th. 16, 1, 2. Por.: Ks. A. Dębniński, *Ustawodawstwo karne rzymskich cesarzy chrześcijańskich w sprawach religijnych*, Lublin 1990, s. 23.

⁵ *Mała encyklopedia kultury antycznej. A–Z*, Warszawa 1968, s.v. *Azyl*, s. 126; K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 1: *Starożytność*, Warszawa 1961, s. 37, przyp. 26 i s. 59; L. Galeńska, *Prawo ubieżyszczca*, Moskwa 1968, s. 5; G. Roszkowski, *O azylach i ekstradycji*, Warszawa 1882, s. 14; S.P. Sinha, *Asylum and International Law*, Hague 1971, s. 275.

⁶ J.L. Barceló, *Czarna magia w XX wieku*, Warszawa 1991, przekład: Z. Siewak-Sojka, s.v. *Azyl*, s. 285 i s.v. *Krag magiczny*, s. 304, Por.: W. Mossakowski, *The Problems of the Temple Asylum Genesis in the Ancient Rome, Pomoerium*, Bochum 1995, Nr 2, s. 5-11.

⁷ Suet. *Div. Iul.* 76. Por.: M. Jacynowska, *Przemiany religijne w okresie schyłku republiki rzymskiej* (w:) *Świat antyczny. Stosunki społeczne, ideologia i polityka*, Warszawa 1988, s. 287.

⁸ *Cass. Dio* 43, 14, 6. Por.: C. Gioffredi, *Ad statuas confugere*, SDHI, 12 (1946), s. 187–191.

takiego, jakimi cieszyły się do tej pory świątynie politeistyczne. Kościoły i cmentarze były najbardziej znanymi miejscami, w których można było uzyskać azyl.

Trudno ocenić, czy różnice religijno-ideologiczne wpływały na zjawisko korzystania z azylu przez grupy wyznaniowe chrześcijan i pogan w chrześcijańskich kościołach i pogańskich świątyniach⁹. Trudno uznać, że christianizacja była już w IV w. powszechnym zjawiskiem, o czym przeczy postawa cesarza Juliana Apostaty i jego działalność antychrześcijańska¹⁰. Możliwe, że hermetyczność chrześcijan nie była zbyt duża, a łatwość korzystania z *ius asyli* na tyle nęcała, że nastąpiła konwersja wyobrażeń religijnych i prawno-politycznych. Można roboczo przyjąć twierdzenie, że na ogół społeczeństwa starożytne przyjmowały wyobrażenie o jedności sądownictwa i kultu. Treść tych wyobrażeń towarzyszących sakralnemu zjawisku azylu jest jednak warstwą znaczeniową nieistotną w rozważaniach historycznoprawnych.

Przechodząc do omówienia zagadnienia stanu badań warto zaznaczyć, że prawo azylu obowiązujące w państwie rzymskim było już niejednokrotnie przedmiotem dociekań naukowych¹¹. Jednakże dotychczasowe zainteresowanie badaczy ześrodkowało się raczej na tematyce azylu wcześniejszych epok: królewskiej, republiki i pryncypatu. Natomiast dotąd nie prowadzono szczegółowych studiów nad azylem związanym z religią chrześcijańską¹².

Instytucja azylu od średniowiecza do czasów nowożytnych nabierała nowych treści, funkcji i form. Współcześnie azyl utracił całkowicie swe sakralne znaczenie, stając się urządzeniem polityczno-prawnym¹³. Obecnie prawo azylu stało się typowo instrumentalną instytucją państwa. Azyl nie jest łączony współcześnie z klasycznym wyobrażeniem spokoju (*pax*¹⁴, *pietas*¹⁵) ponad istniejącymi podziałami społecznymi i obroną przed jakimkolwiek ściganiem.

⁹ O ukrywaniu się niechrześcijan w kościele chrześcijańskim wspomina: S. Augustinus, *De civitate Dei*, 5, 26.

¹⁰ Por.: A. Krauz, *Poczet cesarzy rzymskich. Dominat*, Warszawa 1991, s. 344 i 347.

¹¹ G. Crifò, *Asilo (diritto di)*, a) *Premessa storica*, Enciclopedia del diritto 3 (1958), s. 191–197; W. Ihne, *The Asylum of Romulus*, *Classical Museum* 3 (1846), s. 190–193; P.E. Paoli, *Novissimo Digesto Italiano* 1, 1957–1958, s.v. *Asilo. Diritto greco e romano*, s. 1035–1036; Stengel, op. cit., s. 1881.

¹² S. Brassloff, *Zu den Quellen der Byzantinischen Rechtsgeschichte*, ZSS, Röm. Abt. 25, 1904, s. 298–316; P.G. Caron, *Asile et hospitalité dans le droit de l'Eglise primitive*, RIDA, 3 e S. 10, 1963, s. 187–197; Idem, *Novissimo Digesto Italiano*, 1, 1957–1958, s.v. *Asilo. Diritto canonico e diritto pubblico statuale, medioevale e moderno*, s. 1036–1039; W.S.A. Thurman, *A. Law of Justinian concerning the Right of Asylum*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 100, 1969, s. 593–606.

¹³ Tzw. *Konstytucja jakobińska z 1793 r.*, art. 120 – Podaję za: *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*. Wstęp i opracowanie: L. Gelbera, Warszawa 1954, s. 9.

¹⁴ P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej, przekład*: M. Bronarska, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s.v. *Pax*, s. 280.

¹⁵ B. Łapicki, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948, s. 52.

W ewolucji starożytnego azylu, przynajmniej w Rzymie pojawiły się również aspekty publicznoprawne, rozszerzając w ten sposób krąg regulacji prawnej z indywidualno–prywatnej ku rzeczywiście – społeczno–politycznej.

Fenomen azylu jest dlatego interesujący, że niejako integruje kultury. Daje się zauważyć łatwość z jaką ta instytucja poddaje się implantacji do innych kultur, niekiedy z gruntu niechętnych do przyjmowania obcych wpływów¹⁶. Zwłaszcza odrębności obyczajowe pierwszych chrześcijan i daleko idący rygoryzm moralny połączony z brakiem akceptacji dla starodawnych rzymskich norm zwyczajowych i obyczajowych antagonizowały poszczególne grupy wyznaniowe. A jednak, instytucja azylu przyjęła się w świecie chrześcijańskim, mimo jej typowo przedchrześcijańskiej proveniencji.

Przynajmniej w zarysie trzeba wskazać na zagadnienia źródłowe, jakie dają się zauważyć przy rozpracowaniu problematyki azylu stosowanego w kościołach chrześcijańskich.

Źródłami juredycznymi omawianej instytucji prawnej są konstytucje cesarskie wydane między 386 r. a 466 r., to jest od panowania cesarza Walentyniana II do panowania cesarza wschodniorzymskiego Leona I, a także nowele cesarza Justyniana z okresu 535–545. Systematyka konstytucji cesarskich przedstawia się następująco: W Kodeksie teodozjańskim i Kodeksie justyniańskim materia prawna została zebrana w tytułach:

- 1) *De his, qui ad statuas confugiunt* (C.Th. 9,44; C.I. 1,25),
- 2) *De his, qui ad ecclesias confugiunt* (C.Th. 9, 45),
- 3) *De his, qui ad ecclesias confugiunt, vel ibi exclamant* (C.I. 1, 12).

Ponadto do omawianych źródeł należy jedna konstytucja (C.I. 1, 3, 12)¹⁷ zamieszczona w tytule: *De episcopis, et clericis, et orphanotrophis, et xenodochis, et brephotrophis, et ptochotrophis, et asceteriis, et monachis, et privilegiis eorum, et castrensi peculio, et de redimendis captivis, et de nuptiis clericorum vetitis seu permissis*.

Ponadto Nowele justyniańskie zupełnie marginalnie zajmują się azylem w krótkich passusach: z 535 r., 542 r., 545 r.

Wyżej podane informacje należałoby uzupełnić opisem recepcji tekstów poszczególnych konstytucji cesarskich przez wspomniane kodeksy oraz *Edictum Theodorici, Breviarum Alarici*.

Konstytucja cesarza Walentyniana II z dnia 6 lipca 386 r., obejmująca regulację nawiązującą do wzorców etatycznych (p. niżej) została ujęta w Kodeksie teodozjańskim (C.Th. 9, 44), a następnie po przeprowadzeniu zmian w Kodeksie justyniańskim (C.I. 1, 25).

Konstytucja cesarza Arkadiusza z dnia 18 października 392 r., która zapoczątkowała uregulowanie azylu udzielanego przez kościoły chrześcijańskie, została ujęta

¹⁶ Tak, np. Rzymianie przyjęli grecką instytucję deifikacji wodzów.

¹⁷ Wspomniana konstytucja cesarza Arkadiusza z dnia 27 lipca 398 r. była najpierw umieszczona w Kodeksie teodozjańskim w tytule: *De his, qui ad ecclesias confugiunt* (C.Th. 9, 45, 4), a później w wersji zmienionej w Kodeksie justyniańskim (C.I. 1, 3, 12) i w edykcje Teodoryka (Theod. 70).

w Kodeksie teodozjańskim (C.Th. 9, 45, 1), nie była recypowana przez cesarza Justyniana. Znalazła się natomiast w Edyktie Teodoryka (Theod. 70, 71). Następna konstytucja Arkadiusza z dnia 17 czerwca 397 r., została przyjęta w Kodeksie teodozjańskim (C. Th. 9, 45, 2) oraz w niezmiennym brzmieniu przez Kodeks justyniański (C.I. 1, 12, 1), zaś konstytucja tego cesarza z dnia 27 lipca 398 r., ujęta w kodyfikacji teodozjańskiej (C.Th. 9, 45, 3) była interpolowana przez Kodeks justyniański (C.I. 1, 3, 12). Ta ostatnia konstytucja nie była umieszczona jednak w tym kodeksie w tytule poświęconym azylowi kościelnemu, jak pozostałe konstytucje regulujące to zagadnienie, zarówno w Kodeksie teodozjańskim, jak i justyniańskim, lecz we wspomnianym wyżej tytule: *De episcopis*.... W tej wersji powtórzona przez Edykt Teodoryka (Theod. 70).

Konstytucja cesarza Teodozjusza II, datowana na dzień 1 kwietnia 409 r. została pominięta przez Kodeks Teodozjusza, a przyjęta przez Kodeks justyniański (C.I. 1, 12, 2). Następna konstytucja tego cesarza z dnia 23 marca 431 r. została przyjęta bez zmian przez obydwa kodeksy (C.Th. 9, 45, 4) i (C.I. 1, 12, 3). Natomiast ostatnia konstytucja Teodozjusza z dnia 28 marca 432 r. znana z wersji Kodeksu teodozjańskiego (C.Th. 9, 45, 5) została zmieniona w wersji justyniańskiej (C.I. 1, 12, 4) oraz przyjęta przez Edykt Teodoryka (Theod. 70). W dniu 13 lipca 451 r. cesarz Marcejan wydał konstytucję (już po okresie panowania kodyfikatora Teodozjusza), która znalazła się w Kodeksie justyniańskim (C.I. 1, 12, 5). Późniejsza regulacja instytucji azylu pochodzi od cesarza Leona I, datowana na dzień 28 lutego 466 r. (C.I. 1, 12, 6). Natomiast w zbiorze *Novellae* Justyniana znalazły się następujące trzy konstytucje: z dnia 1 sierpnia 535 r. (Nov. 37, 10), z dnia 15 stycznia 542 r. (Nov. 117, 15) i z dnia 1 września 545 r., (Nov. 128, 13). W okresie bizantyjskim pojawiły się konstytucje cesarskie nieznanych dat, zamieszczone w Bazylikach (B. 5, 1, 14 /15) i (B. 5, 1, 15 /16).

Podział rodzajów azylu według kryterium miejsca jest nie tylko rezultatem analizy tekstów prawnych, lecz także wynika z klasyfikacji kodeksowych według tytułów: *...ad statuas confugiunt*¹⁸ – azyl, udzielany uciekającym się do statuy cesarza lub do jego wizerunków (*ad imperatoria simulacra*)¹⁹. Natomiast tytuły kodeksów: *...ad ecclesias confugiunt* były regulacją azylu udzielanego przez kościoły chrześcijańskie. Kościoły występują w tych konstytucjach przede wszystkim jako miejsce, przez które uzyskuje się uprawnienie do zapewnienia ochrony uciekinierowi²⁰. W szczególności fragment konstytucji z 431 r. cesarza Teodozjusza II wyraźnie precyzuje miejsce azylu i miejsce przebywania azylanta (nie tyle w czterech ścianach kościoła, co w pokojach, domach, ogrodach, łaźniach, podwórkach i arkadach należących do zespołu architektonicznego kościoła).

¹⁸ C.Th. 9, 44 i C.I. 1, 25.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ C.Th. 9, 45, 4 pr. i C.I. 1, 12, 3 pr.

Prócz tego podziału można zauważyć rozróżnienia wewnątrz instytucji azylu, np. podmiotu uprawnionego do przyjęcia uciekiniera do azylu: *clericus*²¹, *episcopus*²², *oeconomus*²³.

Źródła pozaprawne potwierdzające instytucję azylu kościelnego są dość skąpe. Obejmują przede wszystkim pisma: Św. Ambrożego, Ammiana Marcelina, Św. Augustyna (Aureliusza), Chryzostoma, Euzebiusza z Cezarei, Św. Grzegorza z Nazjanzu, Izydora z Peluzjum, Orozjusza Paulusa, Sokratesa Scholastyka, Zosimusa i Sozomenusa. Wielce pomocne w pracach badawczych są akta synodalne i soborowe.

Jakkolwiek źródła pozaprawne są nieprecyzyjne i lapidarne, podkreślają jednak kontekst historyczny, zawierając wiele informacji o funkcjonowaniu azylu. Z przeglądu tych źródeł wynika, że azyl kościelny był początkowo zjawiskiem nieformalnym i pozaprawnym, jak się wydaje od 311 lub 313 r., zanim cesarz Arkadiusz nie potwierdził we wspomnianej konstytucji z 392 r. skuteczności prawnej azylu kościelnego.

Z przeglądu źródeł, zarówno jurydycznych, jak i pozaprawnych mogą przyjąć, że azyl kościelny miał inny cel i inną funkcję społeczną, niż poprzednio stosowany azyl świętyń przedchrześcijańskich.

Wydaje mi się, że materiał źródłowy pozwala wstępnie przeprowadzić klasyfikację osób, które uznano za uprawnione do uzyskania azylu: 1) „fugitivi” – jako ogólne pojęcie „uciekających do kościołów”, 2) „Iudaci” („Żydzi”)²⁴. Ponadto dłużnicy publiczni „debitores publici”²⁵, chorzy²⁶ i prześladowani²⁷.

Na koniec chciałbym zwrócić uwagę na możliwości wytyczenia kierunków badawczych, ujętych według następujących zagadnień:

1. Problem wynikający z przejścia z systemu azylu świątynnego, uznanych kultów przedchrześcijańskich do systemu azylu kościelnego. Tak postawione zagadnienie badawcze obejmuje pytanie związane z pozycją prawną kultów religijnych od 380 r. w cesarstwie rzymskim.
2. Problem zasady penalizacji naruszenia azylu kościelnego, gdyż pojawia się trudność kwalifikowania azylu – jako *sacrilegium* lub jako *crimen laesae maiestatis*.
3. Problem genezy azylu kościelnego, który ma znaczenie dla zbadania zagadnienia celu i funkcji azylu. W szczególności istotne wydaje mi się zbadanie azylu udzielanego niewolnikom, gdyż powstaje wątpliwość co do stosowania tego rodzaju ochrony we wcześniejszej epoce.
4. Problem zmiany istoty azylu: z realizacji koncepcji terytorialnej do próby przyjęcia koncepcji organizacji kościelnej.
5. Problem historyczny, wynikający z pomieszania elementów kościelnych z etatycznymi, zarówno co do treści instytucji, jak i sposobu regulacji prawnej.

²¹ C.Th. 9, 45, 3 i 4; C.I. 1, 12, 3.

²² C.Th. 9, 45, 1 i 4 i 5; C.I. 1, 12, 3 i 6.

²³ C.Th. 9, 45, 3; C.I. 1, 12, 6 pr; 1, 12, 6, 2; 1, 12, 6, 4–6.

²⁴ C.Th. 9, 45, 2; C.I. 1, 12, 1.

²⁵ C.Th. 9, 45, 1 i 3.

²⁶ C.Th. 9, 44.

²⁷ C.Th. 9, 44.